

ԿԱՐԻՆԻ ՍԱՆԱՍԱՐՅԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ (1881- 1919թթ.)

Քրիստինե Նաջարյան

Հայոց ցեղասպանության տարիներին հայ ժողովուրդը, մարդկային վիթխարի կորստից բացի, զրկվեց մշակութային հարուստ ժառանգությունից: Դրանք կամ հիմնահատակ ավերվեցին, կամ բռնագրավվեցին ու սկսեցին օգտագործվել այլ նպատակներով:

Հոդվածի նպատակն է Արևմտյան Հայաստանի բնակավայրերում Կարինի Սանասարյան վարժարանի օրինակով ցույց տալ կրթական կյանքի կազմակերպման, զարգացման առանձնահատկությունները և անկման պատճառները:

Կրթական կյանքը Կարինում

Մինչև XIX դարի սկիզբը Կարինում ազգային ուսումնառությունը ու կրթական կյանքը բացակայում էին. կրթությունը սահմանափակվում էր միայն վանքերում երեխաներին տրվող դասերով:

1820-1825 թվականներին Կարինում աշխարհիկ ուսումը սկսվում էր «Տունուտեղով», այսինքն՝ կանայք էին իրենց տներում փոքրիկներին սովորեցնում կարդալ: Միայն 1850-ական թվականներին աստիճանաբար իրավիճակը փոխվեց: Դա պայմանավորված էր Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցող փոփոխություններով¹: 1876թ.՝ օսմանյան սահմանադրության ընդունումից հետո, դպրոցների ղեկավարությունն անցավ թաղային խորհուրդների և նրանց կողմից նշանակված հոգաբարձուների ձեռքը: 1878թ. սկսած՝ դպրոցներն աշակերտներին տալիս էին ոչ միայն կրոնական, այլև աշխարհիկ գիտելիքներ: Միայն Կարինում գործում էր 10 վարժարան, որից 7-ը՝ խառը, 2-ը՝ արական, մեկը՝ իգական²:

Տարիներ հետո Կարինի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցու մոտակայքում կառուցվեցին շենքեր, և հատկացվեցին վարժարաններ, ինչպիսիք էին՝ Արծնյան մանչերի վարժարանը, Թարգմանչաց վարժարանը կամ Հոփիսիմյան աղջկանց վարժարանը, իսկ ավելի ուշ՝ Սանասարյան վարժարանը:

1856 թվականին առաջնորդ Գրիգորիս եպիսկոպոս Ջորաբեյյանը ծրագրում և 1857 թվականին հաստատում է «Ժառանգավորաց» վարժարանի ստեղծումը: Սուրբ Աստվածածին եկեղեցու ընդարձակ գավթի մեջ գտնված հոգեւորները նա վերածում է վարժարանի (կեդրոնական) և սկսում կրթական բեղուն գործունեություն³:

¹ Ղազար Չարըզ, *Յուշամարեան Բարձր Հայքի, Կարինապարտում*, Պեյրոթ, 1957, էջ 161:

² Հովհաննես Զատիկյան, *Կարինի նահանգը XIX դ. երկրորդ կեսին*, Երևան, 2013, էջ 70:

³ Ղազար Չարըզ, նշվ. աշխ., էջ 162:

Այնուհետև վարժարանի անունը փոխում է «Արծնյան վարժարան»՝ ի հիշատակ ավերված Արծն⁴ քաղաքի:

Հետագայում Կարնո ազգային իշխանությունները կառուցում են երկհարկանի քարաշեն մի վարժարան, որի առաջին հարկը զբաղեցնելու էին «Արծնյան» մանկապարտեզի սաները, իսկ երկրորդ հարկը՝ իր լուսավոր և ընդարձակ դասարաններով, Արծնյան բարձրագույն նախակրթարանին՝ իր յոթը կարգերով⁵: Արծնյան վարժարանի շենքի կառուցումից հետո Վեհապետյան Սրբազանը և ազգային իշխանությունը, հոգալով իգական սեռի ուսման և դաստիարակության մասին, կառուցեցին Կարնո՝ աղջկանց առաջին վարժարանը և անվանեցին «Սուրբ թարգմանչաց» վարժարան: Ուշագրավն այն էր, որ կարինցիները համոզված էին, թե ազգի իրական առաջադիմության համար բացառիկ նշանակություն ունեն նաև իգական սեռի կրթությունն ու դաստիարակությունն արականի կողքին: Կարևորելով իգական սեռի կրթությունը՝ հետագայում կառուցվեցին նոր և խոշոր վարժարաններ՝ հատուկ աղջիկների համար:

1881 թվականին արդեն իսկ երևում էր Կարինի ազգային կրթական կյանքի վերելքը: Եվ այդ եռուզեռը, առաջադիմությունը, երկսեռ աշակերտների ավելացումը կարևոր առաջընթաց էին դիտվում: Սակայն կրթական կյանքն իր բարձրակետին հասավ, երբ Սանասարյան միջնակարգ վարժարանը վերջնականապես հաստատվեց Կարինի մեջ և սկսեց իր բեղմնավոր աշխատանքը⁶:

Կարինի կրթական կյանքն ընդհանուր առմամբ կարող ենք բաժանել երկու շրջանի՝ 1830-1877թթ. և 1877-1914 թթ.:

Առաջին շրջանի կրթական գործունեությամբ զբաղվում էին առաջնորդ վարդապետներ և եպիսկոպոսներ, որոնք իրենց կողքին ունեին պատվելի ժողովականներ: Այս շրջանի կրթական պաշտոնյաներն էին՝ տնօրեն, ուսուցիչ, վանականներ, ովքեր իրենց պատրաստակամությամբ և համառ աշխատասիրությամբ պատրաստ էին անընդհատ սովորելու և սովորեցնելու:

Երկրորդ շրջանն ընդգրկում է 1887-1914 թթ.: Ազգային մարմինները, որոնք ունեին հեղինակություն և իրենց գործի գիտակն էին, ջանում էին կրթական գործը բարելավել՝ իրենց կողքին ունենալով բարձր կոչման գիտակից և աշխատունակ առաջնորդներ: Այս ամենի հետ կային նաև Սանասարյան վարժարանի ավարտական երիտասարդ ուսուցիչները և տնօրենները, որոնք պետք է, համաձայն Մկրտիչ Սանասարյանի «**անմահն կտակի**», նվիրվեին հայ կրթական գործին՝ դառնալով ուսուցիչներ, ուսումնական խորհուրդների անդամներ⁷:

⁴ Արծնը քաղաքի է վերածվել միայն X դարից, երբ Հայաստանում վերելք էին ապրում արհեստագործությունն ու առևտուրը: XI դարի առաջին կեսին Արծնը հասնում է իր զարգացման գագաթնակետին: Ժամանակի հարուստ, բազմամարդ, սակայն անպարիսպ քաղաքը 1049 թ. սելջուկյան արշավանքի ընթացքում, չնայած հերոսական պաշտպանությանը, հիմնահատակ ավերվում է (մանրամասն տե՛ս **Հակոբյան Թ. Խ.**, Պատմական Հայաստանի քաղաքները, Ե., 1987, էջ 58-63):

⁵ Ղազար Չարըզ, նշվ.աշխ., էջ 164:

⁶ Ղազար Չարըզ, նշվ.աշխ., էջ 169:

⁷ Նույն տեղում, էջ 198:

Սանասարյան վարժարանը՝ որպես Կարինի կրթական կյանքի կենտրոն

1870-ականների վերջին և 1880-ականների սկզբին կրթական կյանքի վերելքը նշանավորվեց կրթական կազմակերպությունների ի հայտ գալով, որոնց նպատակն էր հայկական գավառների մեջ ուսում և դաստիարակություն տարածել: Այդպիսիք էին «Արարատեան», «Դպրոցասիրաց», «Արևելեան» և «Կիլիկիա» ընկերությունները, որոնք կազմեցին Հայոց Միացյալ Ընկերություն⁸: Սակայն այս ամենը կենտրոնացած էր նախնական կրթության վրա, և անհրաժեշտ էր հայկական նահանգներում ստեղծել երկրորդական վարժարան, որը մտավորականներ էր պատրաստելու: Այս դժվարին գործն իրենց ձեռքը վերցրին ռուսահայ բարերար Մկրտիչ Սանասարյանը⁹ և նրա խորհրդական ու կտակակատար Կարապետ Եզյանցը: Նրանք տարիներ առաջ մտադրված են եղել հայկական նահանգներից մեկում բացել երկրորդական վարժարան. Մկրտիչ Սանասարյանը լավ գիտեր, թե որքան կարևոր է կրթված, ժամանակակից ազատագրական գաղափարների կրող և հայրենասեր երիտասարդների դաստիարակությունն Արևմտյան Հայաստանում: Իսկ նման նվիրյալներ կարող էր տալ բարձրակարգ վարժարանը: Նպատակն ազնիվ էր, ուղին՝ հստակ: Նա սկսում է հովանավորել ուշիմ և խելացի բազմաթիվ հայ երիտասարդների՝ Ռուսաստանի և Եվրոպայի համալսարաններում սովորող բազմաթիվ ուսանողների՝ պայմանով, որ նրանք բարձրագույն կրթություն ստանալուց հետո վերադառնան հայրենիք և նվիրվեն իրենց ազգի կրթության գործին: Այս ամենը, ի վերջո, դառնում է հստակ ծրագիր:

Մկրտիչ Սանասարյանն, այդ ուսանողների կրթության և կենցաղային պայմանների ապահովման համար դրամական մեծ հատկացումներ է անում, որպեսզի հայ ուսանողները Եվրոպայում բարոյապես և նյութապես ընկճված չլինեն: Ահա այդ սաներից մի քանիսի անունները՝ Պողոս Դելփեյան (Արաբկիրից), Հովսեփ Մադաթյան (Մամուռից), Գևորգ Աբուլյան (Թիֆլիսից), Սարգիս Սողիկյան (Խարբերդից), Դավիթ Ումիկյան (Կովկասից), Աստվածատուր Խաչատրյան (Հին Բայազետից)¹⁰:

Մկրտիչ Սանասարյանը, իր նախապատրաստական աշխատանքները, հանգամանակից քննարկումներն ու խորհրդակցություններն ի մի բերելով, 1881թ. որոշում է Կարին քաղաքում հիմնել երկրորդական, այսինքն՝ ավագ վարժարան (սկզբնական շրջանում որպես վարժարան եղել է «Կանայ-ճամբայ» թաղի Գյուրքչիբաշյան-Մակարյան ընտանիքներին պատկանող վարձու տունը):

Վարժարանն ուներ գիշերօթիկ ուսուցման հնարավորություն, ինչը հայ պատանիներին հնարավորություն էր տալիս Հայաստանի տարբեր քաղաքներից և գյուղերից գալու ու սովորելու այդտեղ:

⁸ Նույն տեղում, էջ 172:

⁹ Մ. Սանասարյանի մասին տե՛ս նաև Tarbassian Hratch A., *Erzurum(Garin): Its Armenian History and Traditions*, U.S, 1975, p.103-104, Pamela J. Young, *The Sanasarian Varzharan: Making a People into Nation*, Armenian Karin/Erzerum, ed. By Richard G. Hovhannisian, California, 2003, p. 267.

¹⁰ Սանասարյան վարժարանի վերոհիշյալ սաների, իսկ հետագայում վարժարանի ուսուցիչների կենսագրության մասին տե՛ս Tarbassian Hratch A., *Erzurum(Garin): Its Armenian History and Traditions*, p. 109-112.

Իր բացման տարում Սանասարյան վարժարանն ուներ 9 դասարան, որոնցից 3-ը՝ նախակրթարան, իսկ 6-ը՝ միջնակարգ: Վարժարան էին հաճախում 198 աշակերտ, որոնցից 85-ը կարնեցի էին¹¹:

1881-1901թթ. վարժարանը տվել է 110 շրջանավարտ, որոնցից 94-ը՝ ուսումնական, 16-ը՝ արհեստագիտական բաժիններից¹²:

Սանասարյան վարժարանի մասին հուշեր ունի հայ մեծ լեզվաբան Հրաչյա Աճառյանը: Նրա վկայությամբ վարժարանն ունեցել է նաև ձեռագրերի արժեքավոր հավաքածու, որոնց թիվը 1895 թ. հասնում էր 43-ի¹³:

1883 թվականին վարժարանի խորհուրդը որոշում է վարժարանը տեղափոխել Հոփիսիմյան վարժարանի տարածք, քանի որ հետզհետե ավելանում էր աշակերտության թիվը: Ահա այստեղ էլ հաստատվում է Սանասարյան վարժարանը¹⁴:

1899-1900թթ. Սանասարյան վարժարանը Կարնո պետական-կրթական տնօրինության կողմից հատուկ պաշտոնագրով ճանաչվում է որպես բարձրագույն նախակրթարան և միջնակարգ վարժարան (րիշտիէ-խտատի)¹⁵:

Սանասարյան վարժարանի նոր կառույցը բաղկացած էր երեք մեծ շենքերից, որոնք բավարարում էին գիշերօթիկ հաստատության բոլոր պահանջները՝ սեփական արհեստանոցով, փողով, լվացարանով, ընդարձակ խաղավայր, մարզարան, չմշկելու ընդարձակ տարածք՝ բոլոր հարմարություններով:

Վարժարանն ուներ իր մատենադարանը, թանգարանը, հին մագաղաթյա Ավետարան (986 թվականի), լաբորատոր սարքավորումներ, հիվանդանոց, դեղատուն, փուռ, ներկատուն, հայոց, ֆրանսերեն, անգլերեն, գերմաներեն, թուրքերեն, պարսկերեն, արաբերեն և ռուսաց լեզուներով հրատարակություններ:

Մ. Սանասարյանն իր ջանքերով ստեղծված հարուստ գրադարանը, գեղարվեստական ալբոմները, թանգարանային հավաքածուները, որոնցով կրթվելու դաստիարակվել են վարժարանի սաները, նվիրաբերել է Սանասարյան վարժարանին:

Սանասարյան վարժարանը երեսուն տարվա կյանք ունեցավ Կարինում: 1912 թվականին Կոստանդնուպոլսի խնամակալության կարգադրությամբ Կարինից տեղափոխվեց Մերաստիա (Սվազ):

Այնուամենայնիվ, երկար հորդորներից հետո էլ 1912թ. Կարինի հայությունը վարժարանների ընդհանուր տեսուչ Ռոստոմ Զորյանի գլխավորությամբ դեմ է կանգնում այդ որոշմանը. Գույքի մի մասը թողնվում է տեղում, և շուտով նույն

¹¹ Վիճակացոյց Գաւառական Ազգային Վարժարանաց Թուրքիոյ, Տետր Ա., պատրաստել է Յուսումնական խորհրդոյ Ազգային կեդրոնական վարչութեան, Կ. Պոլիս, տպագրութիւն Յ. Մատթէոսեան, 1901, էջ 14:

¹² Քսանամյա տեղեկագիր Սանասարյան վարժարանի, էջ 14:

¹³ Աճառյան Հ., նշվ., աշխ., էջ ԺԷ:

¹⁴ Ղազար Չարըզ, նշվ., աշխ., էջ 201:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 204:

շենքում սկսում է գործել Նոր Սանասարյան վարժարանը, իսկ Սեբաստիայում՝ Սանասարյան գիշերօթիկը¹⁶:

Սանասարյան վարժարանի կրթական առանձնահատկությունները

Իր հիմնադրման թվականից սկսած՝ Սանասարյան վարժարանը եղել է կրթական կարևոր կենտրոն Էրզրումի նահանգում:

Սանասարյան վարժարանի ուսումնական ծրագիրը պատրաստվել էր գերմանական, ֆրանսիական, անգլիական բարձրագույն վարժարանների տնօրենների կողմից¹⁷: Վարժարանն ուներ հատուկ կրթական ծրագիր, որը համապատասխանում էր գերմանական «Realschule» կոչված միջնակարգ վարժարանների ծրագրին ու նախակրթարանների և երկրորդական վարժարաններին:

Ըստ օսմանյան կառավարության պաշտոնական արտոնագրով ճանաչված բարձրագույն ծրագրի՝ Սանասարյան վարժարան կարող էին ընդունվել այն աշակերտները, ովքեր գիտեին հայերեն վարժ կարդալ, ընթերնելի գրել, խոսքի մասերը որոշել, թելադրություն գրել առանց ուղղագրական կոպիտ սխալների և վարժ կատարել թվաբանական չորս գործողություններ¹⁸:

Սանասարյան վարժարանի կանոնագրում նշվում էր. «Սանասարեան վարժարանի նպատակն է դաստիարակել հայ մանուկները՝ հայ առաքելական եկեղեցույ ոգույն եւ կանոնաց համաձայն, աւանդել անոնց ընդհանուր ուսում եւ կրթութիւն, նաեւ կրթել զանոնք արհեստագիտութեան եւ արուեստագիտութեան մէջ»¹⁹:

Վարժարանում, ուսումնական և դաստիարակչական աշխատանքներից բացի, առանձին աշխատանք էր կատարվում՝ պատրաստելով ուսանողներին որպես ապագա հանրային գործիչներ, մտավորականներ՝ ակնկալելով, որ Կարինի և գավառների մեջ նման գործիչների պահանջը մեծ է լինելու²⁰:

Աշակերտները սովորում էին մայրենի լեզու, աշխարհաբար և գրաբար, թուրքերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, բնական գիտություններ, մաթեմատիկա, ինչպես նաև ջութակ, դաշնամուր, ձեռարվեստ:

Վարժարանը, ուսումնական, մանկավարժական և գիշերօթիկ բաժիններից

¹⁶ Սանասարյան վարժարանի հարցի շուրջ կաթողիկոսը գրություն է ուղարկել Կարինի առաջնորդարանի Ս. Սմբատ եպիսկոպոսին, որտեղ նշվում է, որ միջնորդում են Սանասարյան դպրոցի մի ճյուղը տեղում բացելու համար, և պարզ է դարձել, որ Նորին Սրբությունը 1912 թվականի հուլիսի 3-ին 403-րդ Ս. կոնդակով համաձայնվել է վարժարանի Սեբաստիա փոխադրվելուն և ցանկություն է հայտնել, որ խնամակալությունը Կարինում պահի ցերեկօթյա վարժարանը: Նույն տարվա հունվարի 11-ի 432 գրության համաձայն՝ Կարինի Սանասարյան վարժարանի չբացելու պատճառները նշվում են. «Տեղի ժողովուրդը կարծում է, թե Սանասարյան վարժարանը Կարինի մենաշնորհն է: Խնամակալությունը պարտավոր էր նաև, ըստ կտակի, Սանասարյան վարժարանը շինել վարժարանի սեփական շենքում, որի գումարը կհասնի 5000-10000 ոսկի Սեբաստիայի մեջ հիմնելու համար»:

Այդ մասին տե՛ս «Այլք», օրական Կարնոյ Հ. Ե. Միություն թիվ 1, հինգշաբթի 12 հունիս, 1914 թ.:

¹⁷ Ղազար Չարբզ, նշվ., աշխ., էջ 225:

¹⁸ Քառամյա տեղեկագիր Սանասարյան վարժարանի 1906- 1910 Կարնոյ, էջ 18:

¹⁹ Ղազար Չարբզ, նշվ., աշխ., էջ 203:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 225:

բացի, ունեցել է նաև արհեստագիտական բաժին, որտեղ սովորում էին կահագործություն, կոդպարարություն, կազմարարություն: Արհեստագործական բաժինն ուներ 69 աշակերտ, որոնք հետագայում դարձան վարպետ արհեստավորներ:

1909-1911թթ. վարժարանը հաստատում է իր ուսուցչանոցը, որի ուսանողները դարձան ազգային վարժարանների ուսուցչական կազմի անդամներ. նրանք թվով հասնում էին 55-60-ի²¹: Վարժարանն ուներ ուսուցողական, մանկավարժական և արհեստագիտական բաժիններ: Ուսուցողական բաժնում դասավանդում էին մայրենի լեզու (աշխարհաբար, գրաբար), պատմություն, աշխարհագրություն, մատենագիտություն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, թուրքերեն, հանրահաշիվ, երկրաչափություն, բնագիտություն, քիմիա և այլ առարկաներ: Մանկավարժական բաժնի հիմնական առարկաներից էին մանկավարժությունը, հոգեբանությունը, տրամաբանությունը, իմաստասիրությունը, մեթոդաբանությունը, դպրոցական առողջապահությունը: Արհեստագիտական բաժնում սովորել են կազմարարություն, ատաղձագործություն և գավառի պահանջները բավարարող այլ արհեստներ:

Սանասարյան վարժարանի երևելիները

Վարժարանի հաջողությունները և կրթադաստիարակչական գործում գերազանց արդյունքները մեծապես կապված են եղել նաև վարժարանի երախտավորների անվան հետ:

Վարժարանն ուներ վերատեսուչներ, փոխվերատեսուչներ, ներքին տնօրեն, գլխավոր և օգնական ուսուցիչներ²²: Սակայն վարժարանի գլխավորը հիմնադիր Մկրտիչ Սանասարյանն էր, ով ջանք ու եռանդ չխնայեց սերունդներ դաստիարակելու հարցում:

Մկրտիչ Սանասարյանն իր պատանեկության շրջանից սկսած, ուսման և դաստիարակության ոգով տոչորված, թափանցում է հայության ներքին ցավերի, ազգային ու քաղաքական ոգորումների մեջ: Հային բնորոշ աշխատասիրությամբ և համառությամբ, հոգևոր ազնիվ արժանիքներով և առաջադեմ գիտելիքներով օժտված լինելով՝ նա օտար երկրում հասնում է հասարակական բարձր դիրքի: Սանասարյանը հաջողակ է եղել իր ձեռնարկած գործերում, որին նպաստել են նաև հասարակության համընդհանուր սերն ու պատկառանքը, ու դարձել է նշանակալի հարստության տեր: Նա ամբողջ կյանքում իր հարստությունը հատկացրել է բարեգործությունների՝ իր բարեպաշտությամբ շատերի համար դառնալով օրինակելի: Նա նյութական մեծ օժանդակություն է ցուցաբերել Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանին, Վանի Խառակոնիս գյուղի դպրոցին, բարեգործական տարբեր կազմակերպությունների, մշակութային հաստատությունների:

Նրա ծախսերով վերաշինվել է Վանի Սանդուխտյան իգական վարժարանը, որը վանեցիկները վերանվանեցին «Մարիամյան» վարժարան, ի հիշատակ Սանասարյանի մոր՝ Մարիամի: Մի քանի գյուղերում հիմնում է դպրոցներ և ապա-

²¹ Նույն տեղում, էջ 204:

²² Քառամյա տեղեկագիր Սանասարյան վարժարանի 1906- 1910 Կարնոյ, էջ 25:

հովում դրանց ծախսերը: Թիֆլիսում հրատարակվող «Մեղու Հայաստանի» թերթի քսանհինգամյակին նվիրված տոնակատարություններին օժանդակելով՝ խմբագրին՝ Պետրոս Սիմոնյանին, հատկացնում է տարեկան 600 ռուբլի թոշակ՝ ամրագրված կտակով²³: Սանասարյան վարժարանի ուսուցչական կազմի մեջ առաջնակարգ տեղ են զբաղեցնում երեք տեսուչներ՝ Գ. Աբուլյանը, Հ. Մադաթյանը, Ս. Սողիկյանը, որոնք նաև ուսումնադաստիարակչական աշխատանքների խնդիրներով էին զբաղվում:

Մկրտիչ Սանասարյանի խորհրդական և կտակակատար Կ. Եզյանցը՝ կրթական գործում որպես հմուտ մասնագետ, վճռական դեր կատարեց վարժարանի վարչության, ուսուցչական կազմի ընտրության, ինչպես նաև ուսումնական ծրագրի և կանոնագրության պատրաստության մեջ: Նա դարձել է կովկասահայ կյանքի առաջավոր դեմքերից ամենահեղինակավորը: Մկրտիչ Սանասարյանի մահից հետո Կ. Եզյանցը դառնում է բարերարի կտակի միակ լիազոր գործադրողը. զբաղվում էր աշակերտների կրթության հարցերով, տնօրինության և ուսուցչական կազմի աշխատանքներով ու դասավանդմամբ: Նրա գլխավորությամբ կազմվեց վարժարանի կառավարման վարչություն:

Ուսումնադաստիարակչական և տնտեսական գործունեությունը ղեկավարելու համար ստեղծվեց ուսումնական խորհուրդ, որի կազմի մեջ էին Մ. Օրմանյանը (նախագահ), իսկ անդամներ՝ Գ. Աբուլյանը, Հ. Մադաթյանը, Ս. Սողիկյանը, որոնք միաժամանակ վարժարանի տեսուչներ էին, և յուրաքանչյուրը պատասխանատու էր ուսման և դաստիարակչական աշխատանքների առանձին բնագավառների համար: Սանասարյան վարժարանի համար իր՝ կտակակատարի հանգամանքը դարձավ ոչ միայն նյութական բարիք, այլ նաև վարժարանի ուսման և դաստիարակության գործին իմաստ և ընթացք տվող ազդակ: Մկրտիչ Սանասարյանն ազգային բարձր գիտակցությամբ և իր պատկառելի հարստությամբ հիմք դրեց վարժարանին, իսկ Կարապետ Եզյանցը եղավ այդ հարստությանը շունչ և ոգի տվող անձը²⁴:

Կ. Եզյանցի հիշատակը հավերժացնելու համար 1907 թվականին ստեղծվեց մատենադարան՝ նրա անունով²⁵:

Սանասարյանի համալսարանական սաներից էր Դելիյանը, ով մինչև վարժարանի բացվելը նախապատրաստական աշխատանքներ է կատարել վարժարանում, նաև առանց վարձատրության դասավանդել է Արծնյան վարժարանում, որտեղ իր կարողություններով և զոհաբերությամբ ծանոթացել է քաղաքի հայության հետ և դարձել բոլորի կողմից սիրված անձնավորություն²⁶:

Ընդհանուր առմամբ Կարնո նահանգի կրթական գործի համար իրենց անգնահատելի ներդրումն ունեն ինչպես Պ. Դելիյանը, Հ. Մադաթյանը, Գ. Աբուլյանը, Ս. Սողիկյանը, Դ. Ումիկյանը, Ա. Խաչատրյանը՝ Սանասարյանի սաները, իսկ ապա՝ ուսուցիչներն ու ղեկավար պաշտոններ զբաղեցրածները, ինչպես

²³ Չարըզ, նշվ., աշխ., էջ 192:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 196:

²⁵ Քառամյա տեղեկագիր Սանասարյան վարժարանի 1906-1910 Կարնոյ, էջ 34:

²⁶ Չարըզ, *Յուշամատենան Բարձր Հայքի, Կարինապարում*, Պեյրութ, 1957, էջ 200:

նան՝ Հարություն Ղզեզյանը, Տեր Գրիգորի Արծնյանը, Գարեգին եպիսկոպոս Սրվանձտյանը, Բարթող Թաթարյանը, Սիմոն Գյունեշյանը, Գևորգ Չիլինգիրյանը, Եղիշե Տուրսունյանը, Հովհ. Խեղոյանը, Մեհրուժան վրդ. Աշխարհունին, Բարթող Օտապաշյանը, Եղիշե Թովչյանը, Ռոստոմ Զոդյանը²⁷:

Անվարան կարելի է նշել, որ Սանասարյան վարժարանի բոլոր ուսուցիչները²⁸ եղել են հավատարիմ իրենց կոչումին և բարերարի իդեալներին:

Հարկ է փաստել, որ 1881-1912թթ. Սանասարյան վարժարանն ուներ 1,007 աշակերտ: Առաջին աշխարհամարտի տարիներին օսմանյան կառավարությունը դադարեցրեց վարժարանի գործունեությունը՝ շենքը ծառայեցնելով որպես հիվանդանոց²⁹:

Ցավոք, Սանասարյան վարժարանի ողջ անձնակազմն Օսմանյան կայսրության ոճրագործ քաղաքականության զոհը դարձավ: 1919 թ. հուլիսի 23-ին Քեմալ Աթաթուրքը Կարինի Սանասարյան վարժարանի շենքում գումարեց թուրք ազգայնականների համազումարը:

Ամփոփելով փաստենք, որ վարժարանին պատկանող պատմական շենքը Թուրքիայի Հանրապետությունը տարբեր ժամանակներում ծառայեցրել է ամենատարբեր նպատակների համար: Այսպես, 1920-1921 թթ.՝ արվեստի դպրոց, 1922-1923 թթ.՝ լսարան, 1924-ին՝ նախակրթարան, 1940-ին՝ Աթաթուրքի անվան արվեստի դպրոց, 1960 թվականից՝ Աթաթուրքի և Էրզրումի կոնգրեսի թանգարան, ապա՝ ազգային վարչության կենտրոն: Մեր օրերում Սանասարյան վարժարանը ծառայում է որպես թանգարան³⁰:

Եզրակացություն

Կարինի Սանասարյան վարժարանի հիմնադրման պատմության, կրթական կյանքի կազմակերպման, վարժարանի զարգացման առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ Սանասարյան վարժարանն

²⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 186:

²⁸ Գևորգ Աբովյան- պատմության, աշխարհագրության և գերմաներենի Հովսեփ Մատաթեան-բնապատմության, գերմաներենի և գծագրության Սարգիս Սողիկեան- կրոնագիտության, դաշնակի և ֆրանսերենի: Գլխավոր ուսուցիչներ՝

Դավիթ Ումիկեան-թվաբանություն, տոմարակալություն, երկրաչափություն
Աստվածատուր Խաչատրեան- հայերենի ուսուցիչ, տոհմ. և եկեղեցական պատմության
Գևորգ Ճիլերճեան- տարրաբանության, բնաբանության և բնապատմության
Սիմոն Աղապալեան-բնաբանության, թվաբանության, տարրաբանության, գծագրության, մարմանմարզի և բնապատմության
Ժան Քրեյսեյ - ֆրանսերենի ուսուցիչ
Իսմայիլ Էֆենտի - օսմաներենի, օրենսգիտության, օսմ. պատմության
Հաֆրդ Ալի Էֆենտի- օսմաներենի, օրենսգիտության և օսմ. պատմության
Մուստաֆա Էֆենտի- օսմաներենի և օսմ. գեղագրության
Լևոն Փասպանեան - ֆրանսերենի
Հարյուրապետ Ահմետ Էֆենտի- նվագախմբի: Տե՛ս Հնգամյա տեղեկագիր Սանասարյան վարժարանի 1901-1906, Կ. Պոլիս, 1908, էջ 27-30:

²⁹ Tarbassian Hratch A., *Erzurum(Garin): Its Armenian History and Traditions*, p. 106.

³⁰ <http://horizonweekly.ca/news/details/4195>

անգնահատելի ներդրում ուներ երիտասարդների շրջանում որակյալ կրթության ապահովման գործում: Ավելին, վարժարանի սաների՝ արտասահմանում ուսանելը և ապա սեփական կրթօջախում դասավանդելը Սանասարյան վարժարանի առաքելությունն էր ու մեծագույն նվաճումը, կրթության շարունակականության ապահովումը: Սանասարյան վարժարանը հայապահպանության կարևորագույն օրինակ էր, իսկ նրա գործունեությունը՝ մեծարժեք ներդրում ոչ միայն հայ, այլև համաշխարհային մշակույթի մեջ:

ԿԱՐԻՆԻ ՍԱՆԱՍԱՐՅԱՆ ՎԱՐժԱՐԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ (1881- 1919թթ.)

Քրիստինե Նաջարյան

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում Արևմտյան Հայաստանի բնակավայրերից մեկի՝ Կարինի Սանասարյան վարժարանի կրթական կյանքի կազմակերպման, զարգացման առանձնահատկությունների և անկման պատճառների հիմնախնդիրներին:

Ներկայացվում և վերլուծության են ենթարկվում Սանասարյան վարժարանի հաջողություններն ու ձեռքբերումները, առանձնացվում է կրթական կյանքի կարևորությունն Արևմտյան Հայաստանում:

Բանալի բառեր՝ Հայոց ցեղասպանություն, Սանասարյան վարժարան, կրթություն, ուսուցում, վարժարան:

THE ACTIVITIES OF SANASARIAN COLLEGE (1881- 1919)

Kristine Najaryan

SUMMARY

The article refers to the organization of the educational system of Sanasarian College in Karin; a region in Western Armenia, the system of organization, development peculiarities and the causes of the decline.

The article presents and analyzes the successes and achievements of Sanasarian College and highlights the importance of the educational life in Western Armenia.

Keywords: Armenian genocide, Sanasarian college, education.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОЛЛЕДЖА САНАСАРЯН (1881- 1919)

Наджарян Кристине

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы организации, развития и причин упадка Санасарянского колледжа, важного института в образовательной жизни одного из областей Западной Армении - Карина.

Представлены и проанализированы успехи и достижения колледжа, а также важность образовательной жизни в Западной Армении.

Ключевые слова: Геноцид армян, колледж Санасарян, образование.